

MEKKİZÂDE MEHMED TÂHİR EFENDİ VE TEFSİR RİSÂLESİ

Sevgi TÛTÛN*

Özet

Kur'an-ı Kerim'i anlama faaliyetleri Hz. Muhammed ile birlikte başlamış ve tarihin her döneminde sürdürülmüştür. Osmanlı döneminde de tefsire dair çalışmalar bu bağlamda devam etmiştir. İhlâs suresinin açıklamasını yapan bu risâle ile Osmanlı dönemi tefsirine ışık tutan bir eseri incelemeye çalışacağız. Böylece söz konusu devre ait tefsir özelliklerini bir de bu eser çerçevesinde değerlendirmiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, Osmanlı dönemi, İhlâs Sûresi, Hz. Muhammed.

Mekkizâde Mehmet Tâhir And Exegesis of Tractate

Abstract

Studies of Quranic understanding started with Hz. Muhammed and continued every period of history. In Ottoman period, studies of exegesis continued. With this tractate that explained Sure el-İhlâs, we will examine a study illuminated to Ottoman period exegesis. In this way, we will evaluate in this work the commentary of specialities belonging to subject of period.

Key Words: Qur'an, exegesis, period of Ottoman, Sure el-İhlâs, Hz. Muhammed.

* Dr., İzmir Müftülüğü Din Hizmetleri Uzmanı.

Giriş

Kur'an'ın tefsiri ile ilgili çalışmalar ve eserler, İlahi hitabın muradını yakalama düşüncesinin bir sonucudur. Tefsir alanındaki araştırmalar Osmanlı döneminde de ortaya konmuştur. Bu makalede Osmanlı dönemi müfessiri olan Mekkîzâde Mehmed Tahir Efendi'nin İhlâs suresinin tefsiri sadedinde kaleme aldığı risalesini ele aldık. Bu çalışmada gayemiz, söz konusu risalenin tefsir açısından incelenmesidir. Bu bağlamda eserin tamamı okunarak gözden geçirilmiş, risalede verilen ayet ve hadisler tespit edilmiştir.

Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin Hayatı ve Tefsir Risâlesi

XVIII. y.y. Osmanlı âlimlerinden olan Mehmed Tâhir Efendi'nin tam adı, Mehmed Tâhir b. Mehmed, Mekkî, Rûmî, el-Hanefî'dir. Mekkîzâde diye bilinir.¹ Dedesi, Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Üsküplü Mehmed Efendidir². Yazar, Şeyhülislam Mekkî Mehmed Emin Efendi'nin oğlu, Esad Efendi'nin biraderidir³. Medrese tahsili görüp müderris olmuş ve İstanbul medreselerinde uzun yıllar müderrislik yapmıştır.⁴ 1711 tarihinde Kudüs kadılığına getirilmiştir⁵. Müellif, Divan şairi olup üç dilde şiirleri bulunmakta olup⁶ bir Dîvânçesi⁷ vardır⁸. Yazar, Tâhir mahlasıyla şiirler yazmıştır.⁹ Mekkîzâde Mehmed Tahir Efendi, İhlâs Sûresi'ne Arapça ve Türkçe tefsir yazmıştır.¹⁰ Doğum tarihi kaynaklarda

¹ Kehmâle, Ömer Rıza, *Mu'cemû'l-Müellifin Terâcümü Musannafî'l-Kütübî'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1960, X,102.

² Bursalı, Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1342, III,141.

³ Şeyhi Mehmet Efendi, *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri-Vekâiu'l-Füdelâ*, İstanbul, 1989, IV,390-391; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, VIII,197,

⁴ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VIII,197, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, III,141.

⁵ Kehmâle, a.g.e., X,102; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul, 1955, II,313; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, V III,197.

⁶ Mehmet Süreyyâ, *Sicilli Osmânî*, İstanbul, 1996, III,274, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, a.g.y.

⁷ Dîvânçe: Küçük şiir mecmuası. Develioğlu Ferit, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970, 223.

⁸ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 297.

⁹ Şeyhi Mehmet Efendi, *Vekâi*, II, 391.

¹⁰ M. Süreyya, *Sicilli Osmânî*, III, 274; *Vekâi*, IV, 390-391; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 297.

yer almayan müellif, 1128/1715 yılında vefat etmiştir¹¹. Edirnekapı dışında Emir Buhârî Zaviyesinde medfundur¹².

İhlâs sûresi, birçok tefsir eserinde ele alınmakla birlikte müstakil olarak da çalışmalara konu edilmiştir. Bunlardan bazıları; Mustafa b. Muhammed'in İhlâs Sûresi'nin tefsiri¹³, Feridun b. Abdullah'ın Tefsir İhlâs Sûresi¹⁴, İhlâs Sûresi Tefsirine Haşiye¹⁵, İhlâs Sûresi¹⁶, Tefsir (İhlâs Sûresi)¹⁷, Tefsir (İhlâs Sûresi)¹⁸, Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin el-Mevridü'l-Has bi'l-Havas fi Tefsiri Sûretü'l-İhlâs¹⁹, İbn Sinâ'dan Elmalı-ı'ya İhlâs Sûresi Felsefi Tefsir Geleneği: Bir Varlık İdrakinin zemini Olarak İhlâs Sûresi Tefsiri²⁰'dir. Ayrıca İhlâs Sûresi ile ilgili başka çalışmalar da bulunmaktadır²¹.

Makalemizi konu olan Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin eserinin tam adı "Müstevcebü'l-Halâs Fî Tefsîr-i Sûretü'l-İhlâs"dır²². Eserin orijinal ismi ve müellifin ismi yazmada ve kayıtlı bulunduğu kütüphanede açık bir şekilde belirtilmektedir. Ancak hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda eserinin orijinal ismi yer almayıp, İhlâs Sûresi Tefsiri olarak geçmektedir. Müellif bu yazmanın, Arapça İhlâs sûresi tefsirinden bazı ilmi kaideleri Türkçeye tabir ettiği bir te'lif²³ ve bir risâle²⁴ olduğunu bildirmektedir.

Eser, 18. yüzyıla aittir ve IV. Mehmed'in oğlu III. Ahmet döneminde kaleme alınmıştır. Müellifin tefsiri yazma olup Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi bölümünde bulunmaktadır. Yazma, Beyazıt

¹¹ Bağdatlı, *Hediyetü'l-Arifin*, II, 313; Bağdatlı, *Kesf el-Zimân Zeyli*, İstanbul, 1945, I, 305; Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî*, III, 274.

¹² Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî*, III, 274; Bursalı, a.g.e., a.g.y.; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara, 2001, II, 1919.

¹³ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, Yazma 10-140 vr (Osmanlıca).

¹⁴ Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma, Osmanlıca), 96-99 vr.

¹⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba Bölümü, Yazma, yazarı yok, (Arapça), 65-80 vr.

¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba Bölümü, Yazma, yazarı yok, (Arapça), 59.a vr.

¹⁷ Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma, yazarı yok, (Arapça), 80-92 vr.

¹⁸ Manisa İl Halk Kütüphanesi, Yazma, yazarı yok, (Farsça), 93-95 vr.

¹⁹ Yayına hazırlayan: Yakup Çiçek, İFAV, 1996.

²⁰ Güney Ahmet Faruk, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.

²¹ Bkz. Diyanet İslam Ansiklopedisi, 'İhlâs Sûresi' mad. (Emin Işık), XXI, 538.

²² v. 41a 3 ve 4. satır.

²³ v. 40b 26. satır.

²⁴ v. 41a 3. satır.

Devlet Kütüphanesi'nde asıl ismiyle kayıtlıdır. Eser, 39b-48b varakları arasında yer almaktadır. Birinci varak 23 satır, son varak 15 satır, diğerleri 27 satırdan oluşmaktadır. Eser nestalîk hattıyla yazılmıştır. Yazmada zaman zaman müellifin kontrol ettiğine dair bir takım düzeltmeler yer almaktadır²⁵. Eserde bazen imlâ hatalarına rastlanmaktadır²⁶. Yaptığımız araştırma sonucunda eserin başka bir nüshası olduğunu şu ana kadar tespit etmiş değiliz. Ayrıca eserinin üç yerinde Mehmed Tâhir Efendi'nin, dönemin padişahı olan III. Ahmet'in adını zikrettiği görülmektedir. Yazarı, ilk olarak yazmanın girizgâh bölümünde²⁷, ikinci olarak Kelime-i Tevhîd'i açıkladığı kısımda²⁸ ve son olarak da bitiş bölümünde²⁹ Padişah-tan övgü ile bahsederek ona dua etmektedir.

1-İhlâs Sûresi Tefsiri

Müellif, eserine Fâtîha sûresi'nin dördüncü ayeti ile başlamaktadır³⁰. Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salât-ü selam ve dönemin padişahına dua ile başlayan oldukça uzun bir girizgâhtan sonra müfessir, eserinin³¹ ve kendisinin ismini³² vermektedir³³. Ardından teknik açıdan yazmasını tanıtmaktadır. Kendisinin de açıkladığı gibi eser Mukaddime, Matlab ve Netice olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddime bölümünde İhlâs sûresinin sebep-i nüzûlü, isimleri ve faziletleri anlatılmaktadır. Matlab kısmında, sûrenin tefsiri yapılmıştır. Neticede ise asıl maksat olarak tanımladığı Tevhîd-i Hakk'ı açıklamaktadır³⁴.

a-Mukaddime

Bu bölümde sûrenin inşiyle ilgili olarak müfessirlerin açıkladığı

²⁵ Mesela, Ehad ve Vâhid tabirleri arasındaki farkı açıklarken, metne yazmayı unuttuğu Ehad kelimesi, sayfanın kenarına çizgiler ve ok işaretiyle eklenmiştir. v.44b.

²⁶ v.47b 18. satır, v.48a 3. satırda geçen kudret ve şehâdet kelimeleri açık te harfi (ت) ile yazılacağı yerde kapalı te (ة) ile yazılmıştır.

²⁷ v.40a 8 ve 9.

²⁸ v.47a 13.

²⁹ v.48b 7 ve 8.

³⁰ *وَاللَّهُ أَكْبَرُ* v.39b.

³¹ v.41a 3 ve 4. satır.

³² Mehmed Tâhir b. Mehmed Emin Mekkîzâde.

³³ v.40b 22. satır.

³⁴ v.41a 4-6. satırlar.

çirçok nüzul sebebinden sadece ikisine yer verildiği bildirilmektedir³⁵. Bunlardan birincisi Dahhâk³⁶, ikincisi ise Abdullah b. Abbas'tan³⁷ rivayet edilmiştir³⁸. Sebeb-i nüzulün açıklanmasından sonra sûrenin yirmi ismi olduğu belirtilmekte ve bu yirmi isim; İhlâs, Tefrîd, Tecrîd, Tevhîd, Halâs, Necât, Velâyet, Nesebiyye, Ma'rife, Cemâl, Mukaşşîşe, Muavvize, Şamed, Esâsî, Mânia, Muhdar, Berâet, Müzekkire, Nur, Eman olmak üzere tek tek sayılıp hadislerle de açıklanmıştır³⁹. Ancak müellif toplam on dokuz isim verip açıklarken İhlâs ismini bunların arasında ayrıca saymamaktadır⁴⁰.

Aynı bölümde '*Sûrenin Faziletleri*' adlı bir başlık açılıp "Kur'an'ın üçte birine denk olduğu" hadisinden yola çıkılarak İhlâs sûresi'nin fazileline değinilmektedir⁴¹. Ebû Said el-Hudrî'den aktarılan bir rivayette sûrenin Kur'an'ın üçte birine mi yoksa yarısına mı denk olduğu hususunda râvîden kaynaklanan hatırlama probleminden bahseden yazar, asıl önemli olan noktanın Allah'ın Zâtı'nı bilmek olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, sûrenin açık bir şekilde selbî sıfatlara, zımmen de subûtî sıfatlara delâlet ettiğini ilave etmektedir. Müellif, daha sonra yine İhlâs sûresi'nin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildiren başka hadisleri de ele

⁵ v.41a-41b.

⁶ Müşrikler, Âmir b. Tufeyl'i Hz. Peygambere gönderip, ona Peygamberlik davasından vazgeçmesi karşılığında zenginlik vb. tekliflerde bulunmuşlar ancak Hz. Peygamber onların bu tekliflerini reddederek, kendisinin âlemleri yoktan var eden Allah'ın bütün mahlûkata gönderdiği ve batıl mabudlar olan putlara ibadetten men edip, ibadete layık olan Allah'a kulluğa davet için gelen bir peygamber olduğunu beyan etmiştir.

⁷ Benî Neccâr Hıristiyanlarından bir grup Hz. Peygamber'e gelerek: "Halkı kulluğuna davet ettiğin Allah'ı bize tarif ve tavsif et. Vücudu zebercedden mi, yakuttan mı, altından mı, gümüşten mi?" deyince Hz. Peygamber: "Âlemleri yoktan var eden Rabbimin varlığı, ecsâm-ı arazdan masnu değildir. Çünkü O, tüm mahlûkatın yaratıcısıdır. Varlığı bir şeyden masnu olsa mürekkebi mahlûk olur. Mürekkebi mahlûk olan, yaratıcı olmaz." diye cevap vermiştir.

⁸ v.41b-42b. Söz konusu rivayetler için bkz. İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, Beyrut, 1969, V, 133-134; et-Tirmizî Ebu İsmâ Muhammed b. İsmâ, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Tefsîru'l-Kur'an, sure112; er-Râzî Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtilhu'l-Gayb*, İstanbul 1307, VIII, 752.

⁹ er-Râzî, *Mefâtilhu'l-Gayb*, VIII, 752-753.

⁰ Râzî ise İhlâs ismini ayrıca belirtmektedir. er-Râzî, *Mefâtilhu'l-Gayb*, VIII, 752.

¹ v.42b 13. satır.

almakta ve hadisin anlamı ile ilgili yorumlarda bulunmaktadır⁴². Bu yorumları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Bütün ilim çeşitlerinden arzu edilen, Hak Teâlâ'nın Zâtı'nı ve sıfatını bilmektir. Bu sûre Allah'ın Zât ve sıfatını bildirmektedir. Bu bağlamda müellif, İhlâs Sûresi'nde geçen Samed kelimesini de açıklamıştır. Allah'ın Zâtı'nın tam olarak bilinmesi bu sûre ile olduğundan Kur'an'ın üçte birine denktir.

2- Kur'an'ın maksatları Allah'a ve ahiret gününe imanı bilmek ve ahkâmı bilmektir. Zaten Kur'an'ın asıl maksadı marifetullah olduğundan ve İhlâs sûresi birinci maksadı ifade ettiğinden Kur'an'ın üçte birine denk olmuştur.

3- Bunun bir diğer anlamı, İhlâs Sûresi'nin anlaşılması ve delâleti yönünden de Kur'an'ın üçte birine denk olduğudur.

4- Bir ihtimal de İhlâs sûresi okunuşu ve sevabı yönünden Kur'an'ın kıraatinin ve sevabının üçte birine denk demektir. Buna göre İhlâs Sûresi'ni üç kere okuyan kimseye Kur'an'ı hatmetmeye verilen kadar sevab verilir.

Bununla ilgili olarak da müfessir, aynı hadisin iki farklı rivayetine yer vermektedir⁴³. Bu iki hadisin metinlerini vermekte diğerlerinin ise daha önce geçen hadislerle benzediğini söylemektedir⁴⁴. Hadisleri açıklama bağlamında son olarak da şu görüşe yer verir; "Sevabın çokluğu, kelimelerin ve harflerin çokluğuna bağlıdır. Bu yönüyle İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birini okuma sevabına denk olması muhaldir. O halde bunun cevabı şöyledir; "Kur'an okuyana iki tür sevab verilir. Biri sevab-ı

⁴² v.42b-43b.

⁴³ Hz. Peygamber: "Ashâbım, sizlerden biri bir gecede Kur'an'ın üçte birini kıraata aciz midir?" diye sorunca Ashâb-ı Kirâm bunun zorluğunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İhlâs-ı Şerifi kıraat, Kur'an'ın üçte birini kıraattır." buyurmuştur. Hz. Peygamber Ashâb-ı Kirâm'a bir gecede Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz olup olmadıklarını sormuş, Ashâb-ı Kirâm aciz olduklarını itiraf edince şöyle buyurmuştur: "Allah, Kur'an-ı Kerimini üç cüz'e taksim eydi. Kul hüvellahü ehad sûresi, o üç cüz'ün birinci cüz'üdür." Ayrıca hadisler için bkz. el-Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1982, Tevhîd, 1; Fedâilü'l-Kur'an, 13; et-Tirmizî, *es-Sünen*, Fedâilü'l-Kur'an, 11; Müslim Ebû'l-Hüseyn b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, İstanbul, 1981, Mûsâfirîn, 259, 261; en-Nesâî Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, İftitah, 27; Ahmed B. Hanbel, *el-Müsned*, III, 15, 35; VI, 443, 447.

⁴⁴ v. 43a-43b.

tafsîldir ki, her harf karşılığında on sevab verilir. Bu tür sevabların çokluğu harflerin ve kelimelerin çokluğu ile ilgilidir. Bir tür de sevab-ı icmâlîdir. Mesela Kur'an'ı hatim esnasında, Kur'an'ı okuyanın ihlâsına göre bir tür sevab verilir. İhlâs Sûresi kıraatine verilen sevab, Kur'an'ı hatim katında Kur'an okuyana verilen icmali sevabın üçte birine denk olur⁴⁵."

b- Matlab

Bu bölümde müellif sûrenin tefsirini yapmaktadır. Öncelikle sûrenin İbn Mes'ûd, Hasan Basrî, Atâ, İkrime ve Cabir'e göre Mekkî; İbn Abbas, Dahhâk ve Katâde'ye göre Medenî olduğunu haber vermektedir. Surenin dört ayet, yirmi beş kelime ve kırk yedi harften oluştuğunu⁴⁶ açıkladıktan sonra kelime kelime sureyi tefsir etmeye başlamaktadır. Müfessir öncelikle, ﴿كُل﴾ (kul) kelimesinin Allah'ın Hz. Peygambere yahut kuluna bir hitabı olduğunu ve bunun bir emir olduğunu belirtmektedir. Yahut bu hitabın sureyi okumakla meşgul olan kimseye yönelik olduğunu bildirmektedir. Daha sonra احد (ehad) kelimesini ele alır. Yazara göre Ehad, Allah'ın ulûhiyet ve ehadiyyet ile muttasıf olmasıdır. O, Abdullah b. Mes'ûd ve Übeyy b. Ka'b'ın ﴿كُل﴾ (kul) demeyip doğrudan هو الله احد (hüvellâhü ehad) diye kıraat ettikleri bilgisini de verir. Burada müfessirin kıraat ile ilgili açıklamalar yaptığı görülmektedir. Müfessirlerin Kâfirûn sûresinin başında ﴿كُل﴾ kelimesi olduğu konusunda icmâ ettikleri ve ﴿كُل﴾ kelimesini okumadan kıraatin caiz olmadığı görüşünü açıklamaktadır. Çünkü Kâfirûn sûresi Hz. Peygamberin müşrikler ile inanç konusundaki zıtlığını ortaya koymaktadır. Yani Rasulullah'ın, kendine vahyedilen Dîn-i Mübîn'de sabit ve hidayet üzere olup bâtıla meyli olmadığını, müşriklerin ise o zamanda bile Hak tarafına meyillerinin olmadığını ve bâtil tarafında olduklarını beyan etmektedir. Veya Kâfirûn sûresi Peygamberimiz ile müşrikler arasında bir muvâdaadır. Dolayısıyla bir müddet savaşı bırakmakla emrolduklarını beyan etmektedir. Müfessir, iki surette de Hz. Peygamber'in bu sûreyi inkârcılara bildirmekle görevli

⁴⁵ v.43b 13-19.

⁴⁶ v.43b 20-22.

olduğunun Kur'an tarafından açıklandığını söylemektedir. Bu, Kur'an'ın belâğatinin gereğidir⁴⁷.

Yine Müellif, Kurrâ ve müfessirlerin Tebbet sûresinin başında لَ kelimesinin münasip olmadığı konusunda ittifak ettiklerini, çünkü bu sûrenin Hz. Peygambere tam bir düşmanlığı olan Ebû Leheb'in ahiretteki cezasını açıkladığını aktarmaktadır. Burada Mehmet Tâhir Efendi, لَ kelimesinin söylenip söylenmeyeceği konusunda kendi görüşlerine şu şekilde yer vermektedir: "Ebû Leheb, Hz. Peygamberin amcası olduğu için Tebbet Sûresi'nin başında "sen söyle" demek belâğata uygun değildir. Ama İhlâs sûresinin başında لَ getirilse de getirilmese de caizdir. Zira bu sûre Vahdâniyet-i Hüdâyı beyandır ki, tevhîd demektir⁴⁸."

Yazar, bu hususu açıkladıktan sonra sûrede geçen Allah lafzı hakkındaki yorumlarını serdetmektedir. Açıklamasına göre; "Allah lafzı, varlığı kendinden; bütün noksan sıfatlardan münezzeh; zât, sıfat ve fiillerinde her çeşit ve sınıfa ihtiyaç duymaktan uzak bir zatın şahsî ismidir⁴⁹." Müellif, Allah lafzının bir başka lafızdan müştak olup olmadığına ilmen ihtilâflı olduğunu da belirterek bu konuda çeşitli görüşlere yer vermektedir. Buna göre, İmam-ı A'zâm, İmam-ı Şâfi, Kaffâl Şâfi ve Gazzâlî ile Arapça imamlarından Sibeveyh ve Halil iştikak olmadığı görüşündedirler⁵⁰. İmam Fahr'ın⁵¹ meyli de bu yöndedir. Adı geçen görüş sahipleri Allah'ın bu lafzı yani Allah lafzını kendi zatına delâlet etmesi için bizzat koyduğu düşüncesindedirler. Arapça ashabı ve Mu'tezile'nin çoğu Allah lafzında iştikak olduğu fikrindedir⁵². Aynı zamanda Müellif, Keşşâf sahibinin⁵³ ve Kâdî Beydâvî'nin tefsirlerinde⁵⁴ bu eğilimde olduklarını da haber vermektedir. Burada o, daha fazla ayrıntıya girerek Allah lafzının iştikakı beyanında yirmiyeye yakın vecih olduğunu ve bu bilginin Kâmûs

⁴⁷ v.43b-44a. Ayrıca bkz. er-Râzî, *Meftâhü'l-Gayb*, VIII, 755, el-Kâdî el-Beydâvî, Abdullah bin Ömer, Nâsırüddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul, 1996, II,631.

⁴⁸ v.44a 13-21.

⁴⁹ v.44a 22-24.

⁵⁰ er-Râzî, *Meftâhü'l-Gayb*, I, 121.

⁵¹ er-Râzî, *Meftâhü'l-Gayb*, I,121.

⁵² v.44a-44b.

⁵³ ez-Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uymî'l-Ekâvîl fi Viücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, 2005, I, 26.

⁵⁴ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 6.

sahibinin Bâsıt⁵⁵ isimli eserinde ortaya konulduğunu da bildirmektedir⁵⁶. Özellikle eserin bu kısmında yazarın dil bilgisi yönünden açıklamalarını görmek mümkündür. Sözüünü ettiği yirmi vecihten birinin Keşşâf'ın ve birinin de Beydâvî'nin seçtiği vecihler olduğunu hatırlatarak bu iki veche yer verir. Açıklamasının baş tarafı şöyledir; "İlk vecih; Allah lafzı, İlah'tan alınmıştır. Akıllar, zat ve sıfatını bilmede hayret ve dehşete düştüğü için Allah ismi verildi. İkinci vecih; abd-i abbâde ve ilah-ı ma'bud bi'l-Hak manasına elehe, te'lehe, êliheten, ulûheten ve ulûhiyyeten'den türemiştir. İlah kelimesinin hemzesi de çok kullanılmaktan sakıl olup hazf edilmiş ve yerine harf-i tarif olan elif-lam gelmiştir⁵⁷." Mehmed Tâhir Efendi Allah lafzının hemzesi ile ilgili bilgiler vererek bu ismin harf-i tarif eklendikten sonra sadece bütün mahlûkatı yaratan Zât'ın şahsına has olduğunu ve bu ismi almaya layık bir başkasının olmadığını anlatmaktadır.

Müellif, sûrenin ilk ayetinin son kelimesi olan Ehad kelimesinde de yine hem dil yönünden açıklamalarda bulunmakta hem de konu hakkında dil bilimcilerin görüşlerine değinmektedir. Onun bildirdiğine göre Sibeveyh, Halil ve Cevherî açısından Ehad ve Vâhid birdir, aynı manadadır. Ama diğer dil âlimleri ise Ehad ile Vâhid kelimelerinin arasında fark bulunduğunu düşüncesindedirler⁵⁸. Yazar, Ezherî'nin Ehad lafzının Allah'tan başkası için kullanılmayacağı görüşünü aktarır ve Ehad-Vâhid kelimelerinin Sâhib-i Keşf⁵⁹ ile bazı Muhakkikîn⁶⁰ katındaki farkı şöyle açıklar: "Vâhidîyyet, sıfatında şer'îki yok demektir, Ehadiyyet Zâtında şer'îki yok demektir. Rabbü'l-Âleminin şânında ikisi cem olup biri birinden ayrılmadığı için el-Vâhidü'l-Ehad ismi oldu⁶¹." Ayrıca yazar, Ehad kavramının müfessirler tarafından yapılan irabına da yer vermekte, nahivcilerin konuyla ilgili görüşlerini sunmakta ve ikinci ayetin tefsirine geçmektedir⁶².

⁵⁵ el-Firûzâbâdî, Muhammed b.Ya'kûb b.İbrahim b.Ömer, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, (terc. Âsum Efendi), İstanbul, 1304, IV, 790-791.

⁵⁶ v.44b 5-6.

⁵⁷ v.44b 7-11. el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 6.

⁵⁸ v.44b 18-22. er-Râzî, *Mefâihü'l-Gayb*, VIII, 755.

⁵⁹ Yazar burada başka herhangi bir isim belirtmemiştir.

⁶⁰ İsim belirtilmemiştir.

⁶¹ v.45a 5-8.

⁶² v.45a 8-19.

Müellif ikinci ayetin tefsirinde önce Samed kelimesinin açıklamasını yapmakta ve iki vecih ortaya koymaktadır. Bu ilk veche göre; Samed, feale vezinde ve mefuldür. Samede ileyh, kasade ileyh manasında maksudun ileyh demektir. Yazar bu mânaya işaretten Hz. Peygamber'in hadisini vermektedir⁶³. Bu durumda Samed kelimesi, ihtiyaç anında kendisine başvuru olan zât olarak açıklanmaktadır. İkinci vecihte ise; Samed tabiri, cevfi yok manasında yorumlanmaktadır⁶⁴. Bu noktada müellif Tevhîdi de açıklamaktadır. O, asıl maksadın Marifetullah olduğunu beyan ederek bu hususta Zâriyât sûresindeki ayetin⁶⁵ müfessirler tarafından Allah'ı bilmek şeklinde yorumlandığını söylemektedir. Yazar, ibadetin marifetsiz (bilgisiz) hâsil olmayacağını ve marifetsiz ibadet olsa da makbul olmayacağını belirtmektedir⁶⁶.

c- Netice

Mehmet Tâhir Efendi, eserinin üç bölümden oluştuğunu bildirmektedir. Ancak Mukaddime ve Matlab bölümlerinin nerede başladığı ve bittiği ayrıca yazmada yazılı olarak geçmekte ise de Netice bölümünün nerede başladığı ile ilgili hiçbir açıklamaya rastlayamadık. Biz de yazar risalenin girişinde, Netice bölümünde Tevhîd-i Hakk'ın açıklandığını belirttiği için Tevhîd'i anlatmaya başladığı yerin Netice bölümü olduğunu düşünerek böyle bir başlık açtık.

Bu bölümde müellif, Tevhîdi lûgat yönünden tarif ederek; "Tevhid, tef'il babından masdardır ve birlemektir" dedikten sonra birlemenin iki yönden tasavvur olunduğunu haber verir. Ona göre, bu iki tasavvurun ilki hariçte birlemek, ikincisi Tevhîd-i aklî ve zihnîdir. Bu anlatımlardan sonra yazar, İslâm'da Cenâb-ı Allah'ı üç çeşit Tevhîd ile birlemenin asıl olduğunu aktarmaktadır. Bu noktada o, "Eğer bir kimsede bu üç tevhîdin biri bulunmazsa İslâm Dini dışındadır" diyerek Tevhîd çeşitlerini tek tek beyan etmektedir. İlk Tevhîd çeşidi Vücûb-u vücûd, ikincisi Tevhîd-i Hâlikîyyet ve üçüncüsü de Tevhîd-i Ma'budiyyet'tir⁶⁷. Tevhîd çeşitlerini açıklama sadedinde yazar felsefi anlamda yorumlar getirmek-

⁶³ er-Râzî, *Mefâ fihü'l-Gayb*, VIII, 757.

⁶⁴ v.45a 22-30.

⁶⁵ وما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ Zâriyât 51/56.

⁶⁶ v.45b 1-6.

⁶⁷ v.45b-46b.

te, hatta bu konuda Ebû Ali Sinâ'nın⁶⁸ sözünü nakletmektedir. Yazar, Tevhîd-i Vücûb-u vücudu, "varlığı kendinden olan ve illete ihtiyacı yok" şeklinde açıkladıktan sonra aklî bir delile de yer vermektedir. Tevhîd-i Hâlikîyyete Kalam ilminde kullanılan Burhân-ı Temânu⁶⁹ delilini getirerek⁷⁰, bu delilin dayanağı olan ayeti de göstermektedir⁷¹. O, Tevhîd-i Ma'budiyyeti ise; "ibadet olunmaya layık ve müstehak hiçbir zat yoktur ancak âlemleri yoktan var edip bütün kemal sıfatlarla muttasıf, bütün noksan sıfatlardan beri olan Allahü Azimü'ş-Şân vardır." şeklinde tarif etmektedir. Zira Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin Tevhîd-i Ma'budiyyete davet etmek için gönderildiklerini⁷² belirterek buna delil olarak bir ayete de yer vermektedir⁷³. Müellif söz konusu Tevhîd çeşitlerini geniş bir şekilde açıklamakta ve Kur'an'da 37 ayetin Tevhîd-i Ma'budiyyeti beyan ettiğini, bu ayetlere de "*âyât-ı tehkîl*" denğinden söz etmektedir⁷⁴.

Müfessir, Tevhîd hakkında son derece ayrıntılı bilgiler verdikten sonra tarih boyunca Tevhîd inancından ayrılıp puta tapan gruplardan bahsetmektedir. Bunların isimlerini sayarak bu bağlamda Mecûsilerin, Nûh Kavminin, Kureyşli Müşriklerin, Yahudilerin, Hıristiyanların isimlerini de zikretmektedir⁷⁵. Yine mevzu ile alakalı ayetlere yer vermekte, putlara ibadetin tam bir cehalet olduğunu eklemektedir. Daha sonra yazar kelime-i Tevhîdin faziletleri beyanında çeşitli hadislere değinmektedir⁷⁶. Ayrıca bu mahalde naklettiği hadislerin de Şeyh İbrahim Gürânî'nin⁷⁷ "*İnbâhu'l-Enbâh fi Tahkîk-i İ'rabi Lâ İlâhe İllallah*"⁷⁸ isimli kitabından olduğunu da belirtmektedir⁷⁹.

⁶⁸ İbn Sinâ, Ebû Ali, *el-İşârât ve't-Tenbîhât*, 2. basım, Beyrut, 1992, (tahk. Dr. Süleyman Dünya), III, 36–41.

⁶⁹ Kalam ilminde, Yüce Allah'ın birliğini ispat vasıtalarından biri olan burhan-ı temânu, kâinata birden fazla yaratıcı olması halinde nizamın bozulacağı esasına dayanan bir delildir.

⁷⁰ v.46a 7–8.

⁷¹ Enbiyâ 21/22 لَوْ كَانَ فِيهَا إِلَهٌ إِلَّا اللَّهُ لَمَسْتَكَاتٍ فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

⁷² v.46b 14–16.

⁷³ Enbiyâ 21/25 وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ آيَاتَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ , v. 46b 16–17.

⁷⁴ Yazar sözünü ettiği 37 ayetin hangileri olduğunu açıklamamaktadır.

⁷⁵ v.47a-47b.

⁷⁶ v.48a.

⁷⁷ el-Gürânî, Burhâneddin İbrahim b. Hasan el-Kürdî es-Sührânî, Ebu'l-İrfan (1102/1690).

2- Mûfessirin Tefsirinde Kullandığı Kaynaklar

Mekkîzâde Mehmet Tâhir Efendî'nin, İhlâs sûresini tefsir ederken çeşitli kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. O, bunları eser içinde bazen kaynak kitabın adını vererek bazen de yazarın ismini vererek anlatmaktadır. İncelememiz neticesinde mûfessirin üç tür kaynak eserden faydalandığını tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlar; Tefsir ile ilgili kaynaklar, hadis ile ilgili kaynaklar ve dil-lügat ile ilgili diğer kaynaklar olarak sayılabilir.

a- Tefsirle İlgili Kaynaklar

Müellif, eserinde başlıca dört tefsir kitabından ismen bahsetmektedir. Bunlar; el-Begâvî'nin⁸⁰ *Meâlimü't-Tenzîl*⁸¹, ez-Zemahşerî'nin⁸² *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvül fi Viücûhi't-Te'vîl*⁸³, Kâdî Beydâvî'nin⁸⁴ *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't- Te'vîl*⁸⁵ ve İbn Kesîr'in⁸⁶ *Tefsîr-i İbni Kesîr* adlı eserleridir⁸⁷. Müellifin başvurduğu adı geçen eserlerin ikisi rivayet diğer ikisi de dirayet tefsiri tarzında kaleme alınmışlardır. Bunu göre, yazar risalesini hem rivayet hem de dirayet metoduna göre yazılmış tefsirlerden faydalanarak telif etmiştir. Öte yandan, Mekkîzâde Mehmet Tâhir Efendî, risalesinin tamamında kendisi de rivayet ve dirayet yöntemlerini kullanmıştır..

b- Hadisle İlgili Kaynaklar

Yazar, tefsirinde temel dört hadis eserinden yararlanmışır. Ahmed b. Hanbel'in⁸⁸ *el-Müsned*⁸⁹, Buhârî⁹⁰ ve Müslim'in⁹¹ *es-Sahîh*⁹² adlı eserleri

⁷⁶ Bu eserin yazma iki nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'nin Cârullah ve Laleli bölümlerinde bulunduğunu tespit ettik. Eserin isminde yukarıda geçen isimden farklı olarak fi yerine "ala" kelimesi yer almaktadır. Cârullah bölümündeki nüsha, Arapça, tarihsiz ve 107 varak; Laleli bölümündeki nüsha ise 1071 tarihli, 131 varaktan oluşmaktadır.

⁷⁹ v.48b 1-2.

⁸⁰ Hüseyin b. Mes'ûd el-Begâvî (516-1122)

⁸¹ v.42b 14.

⁸² Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer İbn Ahmed ez-Zemahşerî (538/1144)

⁸³ v.43a 16; v.44b 4 ve 6.

⁸⁴ Abdullah bin Ömer, Nâsurüddin, el-Kâdî el-Beydâvî (685/1288)

⁸⁵ v.44b 4 ve 6.

⁸⁶ İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer İbn Kesîr (774/1372)

⁸⁷ v.42b 14 ve 16.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel (241/855)

⁸⁹ v.43a 25; 43b 3 ve 5; v.48a 1.

⁹⁰ v. 43a 22. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Mugire

ve Nesâî'nin⁹³ *es-Sünen*⁹⁴ isimli hadis kitapları söz ettiği kaynaklardır. Özellikle *Müsned*'ten çok bahsetmekte ve tefsirde yer alan hadisleri genellikle *Müsned*'in ismini vererek açıklamaktadır. Ayrıca Müslim ve Nesâî'den de sadece birkaç yerde bahsettiği görülmüştür. Yazar, önde gelen hadis eserlerine başvurarak meseleye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Zira söz konusu hadis kitapları, özellikle rivayetlerinin sıhhati yönüyle tercih edilen eserlerden oluşmaktadır.

Bunun yanı sıra müellif Suyûtî'nin⁹⁵ *Cenu'l-Cevâmî* adlı eserinden de hadis kaynağı olarak istifade etmiştir⁹⁶. Bu da yine yalnızca bir yerde kullanıldığı kaynaklardandır. Mehmed Tâhir Efendi, eserinin sonunda yer verdiği hadislerle ilgili olarak da kaynak belirtmiş ve daha önce de geçtiği gibi, Şeyh İbrahim *Gürânî'nin İnbâhü'l-Enbâh*'ından aldığını söylemektedir.

c- Diğer Kaynaklar

Mehmed Tâhir Efendi risâlesinde tefsir ve hadis eserlerinden başka kaynaklara da başvurmuştur. Mesela el-Fîrûzâbâdî'nin⁹⁷ *el-Okyanûsü'l-Basîti fî Tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhîti*⁹⁸ adlı kitap lügat yönünden faydalanmış bir eserdir. Aynı şekilde İmam-ı Gazzâlî'nin⁹⁹ kelimeler ve akaid çerçevesinde ele aldığı *Mişkatü'l-Envâr*¹⁰⁰ ve eş-Şîrâzî'nin¹⁰¹ *Elkâb*¹⁰² isimli kitabı da bir başka kaynaktır.

3- Tefsirde Görüşlerine Yer Verilen Müellifler

Osmanlı dönemi tefsiri hakkında araştırma yaptığımız bu çalışmamızda yazarın zaman zaman kaynak vermeksizin sadece müellifin ismine yaptığı atıflar göze çarpmaktadır. Mekkizâde Mehmet Tâhir Efendi, İhlâs sûresini tefsirinde bazen bir kelimeyi açıklarken bazen bir

⁹³ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (261/875)

⁹⁴ v. 43b 7.

⁹⁵ en-Nesâî Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinân b. Dinar (303/916)

⁹⁶ v. 43b 7.

⁹⁷ İmam Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Sabık el-Hudayrî (911/1505)

⁹⁸ v. 48a 18.

⁹⁹ Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (1329)

¹⁰⁰ v. 44b 5-6.

¹⁰¹ İmam-ı Gazzâlî, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed (505/1111)

¹⁰² v. 47a 26.

¹⁰³ Ebû İshak el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (476/1083)

¹⁰⁴ v. 48a 18.

hadise işaret ederken bazen de bir düşünceyi ele alırken şahısların görüşlerini vermektedir. Bu bağlamda kelimeye yönelik açıklamalarında İmam Fahr¹⁰³, Sibeveyh¹⁰⁴, Halil b. Ahmed¹⁰⁵, Cevherî¹⁰⁶, Ezherî¹⁰⁷, Ebû Ali Fâris¹⁰⁸, İmam A'zâm¹⁰⁹, İmam Şâfi¹¹⁰, Kaffâl Şâşi¹¹¹ gibi zatlara atıf yapmaktadır¹¹². Ayrıca Ebû Ali Sinâ¹¹³, Nâsır-i Tûsî¹¹⁴ ve Sadreddin Konevî¹¹⁵ de görüşlerine yer verdiği diğer kişiler olarak dikkat çekmektedir. Müellifin yukarıda belirtilen ve özellikle lugavi eserler veren şahıs isimlerinden istifade etmesi, tefsirde kelime anlamlarına verdiği önemi göstermektedir. Çünkü kelimenin sahip olduğu mananın tespiti, tefsirde vazgeçilmez hususlardan biridir. Böylece müellifin tefsir bağlamında dikkat etmesi gereken esaslara vakıf olduğu ve gelişigüzel bir eser ortaya koymadığı anlaşılmaktadır.

4- Eserin Değerlendirilmesi

Müfessir Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin, İhlâs sûresinin tefsirini yaptığı eserinde klasik tefsir metodunu ağırlıklı olarak tercih ettiği görülmektedir. Müellif, öncelikle Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri metoduna başvurmakta ve bu çerçevede toplam on dokuz ayete işaret etmektedir. Yazar, bahsettiği konu ile alakalı olarak yer yer ayetlerden örnekler getirerek açıklamalarda bulunmaktadır. O, ayetlerin hangi sûre ve kaçınıcı ayetler olduğuna işaret etmemekle birlikte ayet metinlerini Arapça olarak vermekte¹¹⁶ ve bazı ayetleri tefsir metni içinde birkaç kez kullanmaktadır. Ancak araştırmamız neticesinde yazarın metnini verdiği ayetlerden birinin baş tarafı ile son tarafının tek bir ayete uymadığını tespit ettik. Çünkü

¹⁰³ Fahreddin er-Râzî Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer (606/1209), v.44a son satır.

¹⁰⁴ Amr b. Osman b. Karber el-Hârisî el-Basrî Sibeveyh (809/194), v.44b 18.

¹⁰⁵ Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed (786/170), v.44a 26; v.44b 18.

¹⁰⁶ İsmail b.Hammâd Ebû Nasır el-Farâbî el- Cevherî (1010), v.44b 22.

¹⁰⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Hirevî el-Ezherî (980/308), v.45a 1.

¹⁰⁸ Ebû Ali el-Fârisî(987/377), 45a 14.

¹⁰⁹Ebû Hanîfe Numân b. Sabit (767/150)

¹¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris eş-Şâfi(820/204)

¹¹¹ Ebû Bekir Muhammed el-Kaffâl eş-Şâşi (976/365)

¹¹² v.44a 25.

¹¹³ İbrî Sinâ Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah (1037), v.46a 1.

¹¹⁴ Ebû Cafer Nasreddin Muhammed b. Muhammed b. Hasan Ebubekir et-Tûsî (1274/672), v.46a 4.

¹¹⁵ Muhammed b. İshak Ebu'l-Meâlî (1274/673), v.46a 5.

¹¹⁶ Mesele; A'raf/7/26 v.45a 18. satır, Zâriyât/51/56 v.45b 3. satır, Muhammed/47/19 v.46b 19-20. satırlar.

verdiği ayet metninin baş tarafının Yusuf sûresi 109, Nahl sûresi 43 ve Enbiyâ sûresi 7. ayetlerle uyum sağladığı ancak son kısmının bu ayetlere değil de Enbiyâ sûresi 25. ayete uyduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷.

Yazarın çalışmasında kullandığı diğer metot da yine klasik tefsir yönteminin unsurlarından olan, Kur'an'ın Sünnetle tefsiridir. Toplam yirmi iki hadisin geçtiği eserde hadisler bazen Arapça bazen Osmanlıca olarak, ravileriyle (sened zinciri yok) beraber verilmektedir. Eserde zaman zaman da aynı hadisin farklı varyantları geçmektedir. Ayrıca yazar hepsinde olmamakla birlikte hadisleri aldığı kaynağı da belirtmektedir. O, hadisleri ayetlerin anlamını ortaya koymada yahut ayetin sebebi-nüzûlü ve fazileti gibi hususlarını tespit için kullanmaktadır.

Risalede dikkat çeken bir diğer husus da kelimelerin lügavî yünden ele alınması olmuştur. Hatta müellif bazı dilbilimcilere ve eserlerine bizzat atıf yapmakta böylece kelimenin dil anlamında açıklamasını vermektedir. Tefsirde çok fazla olmasa da kıraate vurgu yapılması dikkate şayandır. Mesela ج kelimesinin tefsirinde bu yöneme başvurulmuştur.

Mekkîzâde Mehmed Tâhir Efendi'nin risalesini telif ederken, felsefi-kelâmî manada anlam açıklamalarına girildiği görülmektedir. Özellikle Allah'ın varlığı ile ilgili deliller ortaya konurken geniş çaplı Kelâmî düşüncelere yer vermektedir¹¹⁸. Bu da yazarın kelimeler açısından zenginliğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda eserde klasik metot tercih edilmeyle birlikte, kelâmî tefsire ait özellikler de sergilenmektedir.

Ayrıca bir başka mühim nokta ise, İhlâs sûresi tefsir edilmesine rağmen ilk iki ayetin tefsiri yapılmış ama son iki ayetin¹¹⁹ tefsiri sadece Mukaddime bölümünde birkaç cümleyle verilmiştir. Oysaki yazarın kendisinin de belirttiği gibi sûrenin tefsiri Matlab bölümünde yapılmaktadır. Matlab kısmında yazarın, sûrenin son iki ayetine yer vermediği anlaşılmıştır. Bununla alakalı olarak belki de şu söylenebilir; Müellif, Allah ve Tevhîd üzerine yaptığı açıklamalar nedeniyle, sûrenin sonundaki iki ayetin anlam olarak zaten ortaya çıktığını düşünmüş olabilir. Bu açıdan müellifin tefsirde ayet sıralamasına uymadığı görülmektedir. Ka-

¹¹⁷ v.47b 7.

¹¹⁸ v.44b, v.45a.

¹¹⁹ 112 İhlâs 3-4, v.41b.

naatimize göre anlam genel olarak belli ise de son iki ayetin tefsirinin yapılması yerinde olurdu.

İhlâs sûresinin tefsirinde müellifin takip ettiği metot, her ne kadar eser olarak ismi geçmese de, Fahreddin Râzî'nin tefsirine benzemektedir. O da tıpkı Râzî gibi sûrenin sebebi nüzûlü ile başlamış, isim ve faziletlerine yer vermiş ve ardından da açıklamalara geçmiştir.

İncelediğimiz yazmada, iki rivayet ve iki de dirayet metoduyla yazılmış tefsir kaynağından yararlandığını tespit etmiş bulunmaktayız. Yazarın, ilk dönem tefsir kaynaklarından olan Taberî tefsirine atıfta bulunmamış olması da dikkat çekicidir. Bunun sebebi, yukarıda isimlerini verdiğimiz tefsirlerden özellikle Beydâvî'nin eserinin, Osmanlı Dönemi Medreselerinde okutulan bir tefsir olmasından kaynaklanabilir. Bir başka deyişle müellif, dönemin hâkim olan ilmi tercihlerine riayet etmektedir. Adı geçen dört tefsirden üçünün yazarının Şâfi ölmesi dikkat çeken bir diğer husustur. Bunun yanı sıra yazarın görüşlerine başvurduğu müelliflerin bir kısmının da yine aynı mezhepten olduğu bilinmektedir. Bu durum müellifin de Şâfi mezhebinden olabileceği düşüncesini çağrıştırmaktadır. Tabi önemli olan yazarın mezheb görüşünün ne olduğundan ziyade onun tercih ettiği eserlerin özelliklerini ortaya koymaktır. Biz de müfessirin bu yönde bir tercihte bulunduğunu zannediyoruz. Ayrıca Zemahşerî'nin tefsiri de yine Osmanlı döneminde medreselerde takip edilen bir eser olması yönüyle müellifin istifade ettiği bir diğer kaynak olmuştur. Bir anlamda Mehmed Tâhir Efendi kendi döneminin hususiyetlerini belirten bir tavır sergilemektedir. Yani o devrin genel kabul gören ilim ve fikrini, çalışmasına yansıtmıştır.

Sonuç

Kur'an'ı açıklama ve anlama isteğine paralel olarak gelişen Tefsir faaliyeti her dönemde ciddi anlamda ortaya konan bir çaba olarak kendini göstermiştir. Tefsir çalışmaları, genellikle yapıldıkları devrin genel kabul gören fikrî düşüncesine ve müfessirlerin ilmî kanaatlerine göre şekillenmiştir. Bu eserde de Osmanlı Dönemi Tefsirlerinde takip edilen metot ve üsluplarla karşılaştık. Bu bağlamda yazarın, İhlâs sûresini tefsir ederken kendi zamanına ait ilmî izlenimleri eserinde vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Mehmet Tâhir Efendi'nin gerek başvurduğu kaynaklar gerek tercih ettiği eser ve müellifler hem o dönemin tefsiri ile ilgili görün-

tüsünü vermekte hem de bizzat yazarın konu hakkındaki eğilimini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın Osmanlı döneminde yapılması, o devri bize somut bir şekilde beyan etmesi ve bir örnek olması açısından son derece faydalı olduğunu düşünüyoruz. Fakat aynı zamanda yine bu yazmadan yola çıkarak bazı tespitlerde bulunmak gerekirse şunları ifade etmek yerinde olacaktır;

Bu eser, rivayet ağırlıklı olmakla beraber dirayet metoduna da yer vermektedir. Öyle ki müfessir konu ile ilgili rivayetlerin ardından kendi fikir ve düşüncelerini de açıklamaktadır. Açıkçası yazarın rivayet dirayet karışımı bir eser ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Yazmada gördüğümüz kadarıyla özellikle günümüzde ilmi araştırmalarda var olan kaynak belirtmenin kısmen yapıldığını, ancak sadece eser adı verilmeyle yetinildiğini görmekteyiz. Böylece bu tip yazmaları okuyup değerlendirenlerin, başvurulan ayet, hadis veya diğer kaynakları kendi gayreti ile ortaya çıkarmak durumunda oldukları ortadadır. Bu husus da elbette araştırmacıların doğrudan konuya ulaşmalarını olumsuz anlamda etkilemekte ve daha fazla zaman kaybettirmektedir.

Son olarak, üzerinde durduğumuz "Müstevcebü'l-Halas fi Tefsir-i Süreti'l-İhlâs" isimli eserin, Kur'an'ı anlama ve açıklamada küçük de olsa bir yer tuttuğunu, verdiği bilgilerle tefsir alanında kaydedilen çabalara bir katkıda bulunduğunu ve bir örnek teşkil ettiğini belirtmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

- Ahmed İbn Hanbel(241/855, *el-Müsned*, İstanbul, 1982.
 el-Beydâvî, Nâsiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, İstanbul, 1996.
 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul,1955.
 — *Keşf el- Zünûn Zeyli*, İstanbul,1945.
 el-Buhârî Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail(256/870), *el-Câmiu's-Sahihî*, İstanbul, 1982.
 Bursalı, Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1342.
 Develioğlu Ferit, *Osmanlıca Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970.

el-Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l- Muhît* (terc. Asım Efendi), İstanbul, 1304.

Güney Ahmet Faruk, *İbn Sina'dan Elmalılı'ya İhlâs Sûresi Felsefi Tefsir Geleneği: Bir Varlık İdrakinin Zemini Olarak İhlâs Sûresi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2008.

Işık Emin, *D.İ.A. 'İhlâs Sûresi'* mad. XXI, 538.

İbn Sinâ, Ebû Ali, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, II. Basım, Beyrut, 1992.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannaifi'l-Kütübi'l- Arabiyye*, Dimeşk, 1960.

Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara, 2001.

Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmânî*, İstanbul, 1996.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, İstanbul, 1981.

en-Nesâî Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

er-Râzî, Fahreddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, İstanbul 1307.

Şeyhî Mehmet Efendi, *Şakâiki Numâniyye ve Zeyilleri-Vekâiu'l-Füdelâ*, İstanbul, 1989.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, İstanbul, 1981.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul, 1998.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd İbn Ömer İbn Ahmed, *Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, II. Basım, Beyrut, 2005.